

Çankırı Darülhadis'in & Mevlevihanesi'nin Tarihçesi¹

Türkiye Selçukluları sultanı Alaaddin Keykubad adına Çankırı'yı idare eden Atabey Cemaleddin Ferruh, 1235 yılında günümüzde Taş Mescit diye bilinen yapının bulunduğu tepeye bir hastane (bimarhane-darüşşifa-darülafiye) yaptırmıştır. Cemaleddin Ferruh 1242 yılında da bu binanın kuzey bitişiğine, halen Taş Mescit diye bilinen Darülhadis-Türbeyi yaptırır. Binanın alt katları türbedir. Selçuklularda 13. yüzyıldan itibaren yapıda, yapının bir bölümü türbe olarak düzenlenmiştir. Görüldüğü üzere Atabey Cemaleddin, kitabelerine göre tarihleri ve işlevleri farklı iki ayrı yapı inşa ettirmiştir. Ancak Osmanlı döneminde bile bu iki yapı birbiriyle karıştırılmıştır. Kastamonu Evkaf Memurluğunun 30 Eylül 1916 tarihli yazısından iki binanın aynı yapı olduğu ve sonradan Mevlevihane olarak kullanılmaya başlandığının kabul edildiği anlaşılıyor. Bu yanlış Cumhuriyet dönemi araştırmalarında da devam etmiştir.

Mevcut binanın (Darülhadis) güney duvarının, ortadan kalkmış olan Darülafiye'nin kuzey duvarına bitişik yapıldığı plandan açıkça görülmektedir. Bu yüzden Darülafiye'nin kuzey duvarında batıdaki mazgal pencere kapatılmak zorunda kalmış, doğudaki ise Darülhadis tarafında biraz da eğri olarak dar bir aralık şeklinde devam ettirilmiştir. Bezemeli taç kapısı Darülhadis'in içinde kalmıştır.

1963 yılı onarımında cephe kaplamalarının çoğu, batı duvarının üst kat bölümü ve batı tonozu yenilenmiş, kubbe kasnağı ve kubbe taş kaplanmış, istinat duvarları, kuzey bölümde merdiven eklenmiş, kuzey giriş basamakları elden geçirilmiştir. 1977 yılında da beton subasman yapıp kubbe derzleri yenilenmiştir. İki yapının ilişkisini açıklayacak kesin bilgilere sahip değiliz. 13. yüzyıl Türkiye'sindeki aynı işleve sahip medreseler genellikle avluludur. Burada arazinin dar ve eğimli olması yüzünden avludan vazgeçildiği anlaşılıyor.

1963 onarımı öncesi Mevlevihane'nin semahanesi, şeyh evi ve derviş hücreleri yıkılmış durumdaydı. Darülhadis 1242 yılında yapılırken, 1235 yılında inşa ettirilen Darüşşifa/Darülafiye bir deprem sonucu harap oldu. İki yapıdan Darülafiyenin bir deprem sonucu yıkılıp Darülhadis'in

¹ Bu yazı Prof. Dr. Halit Çal'ın, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi'nde (2015 Güz, sayı: 23, ss. 149-175) yayımlanan "Çankırı Mevlevihanesi" isimli makalesinin özetidir. Prof. Dr. Halit Çal, 2011 yılında Taş Mescit'te yapılan kazıda görev almıştır. Makalenin dipnotunda şu bilgi yer almaktadır: "Kazı, Taş Mescit olarak bilinen yapının güneyindeki alanda, Çankırı Müze Müdürü Gülay Şahin başkanlığında, Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Öğretim Üyeleri Prof. Dr. Halit Çal ve Y. Doç. Dr. Muhammet Görür'ün bilimsel danışmanlığında 12 Eylül – 25 Kasım 2011 tarihleri arasında yürütülmüştür. Ayrıca kazıda Çankırı Müzesi'nden Atilla Can (Sanat Tarihçi) ve İbrahim Sezen (Arkeolog) görev yapmıştır." (Özeti Hazırlayan: Doç. Dr. Mehmet Ali Aytekin, Darülhadis İslam Araştırmaları Merkezi Müdürü)

sağlam kalmasını Darülahadisin zemine iyi oturtulmaması ve moloz taşla yapılması, Darülahadis'in ise kesme taştan olması ve zemine iyi bağlanmasıyla açıklamak kısmen doğrudur.

Darüşşifa'nın Mevlevihane Olarak Kullanılması

Bu yapının veya her ikisinin ne zaman Mevlevihane olarak kullanılmaya başlandığı çetin bir meseledir. Osmanlı geleneğinin zaman içinde Çankırı'yı fetheden Karatekin Bey ve daha sonra Çankırı'yı Alaaddin Keykubad adına yöneten Atabey Cemaleddin Ferruh'u şeyh olarak kabul ettiği anlaşılıyor. Üstelik Taş Mescid'in (Darülahadis) eskiden kilise olduğu gibi yanlış bir bilginin zaman içinde resmi belgelerde bile yer bulması dikkat çekicidir. Mevlevi yazışmalarına göre Mevleviliği Çankırı'da kuran Şeyh Cemaleddin'dir. Atabey Cemaleddin Ferruh 1219-1242 yıllarında valilik yapmış 1242'de ölmüştür. Mevlana 1273 yılında öldüğünde Mevlevilik henüz kurulmadığına göre Atabey Cemaleddin'in bir Mevlevi şeyhi olması mümkün değildir. 16. Yüzyıla kadar hakkında bir bilgi olmamakla beraber Mevlevihane'nin kuruluşunun Ulu Arif Çelebi (ö.1320) döneminde olduğu görüşünün de belgesi yoktur. Yine Darülahadis zaten bir medrese olduğuna göre, Mevlevihane bünyesinde bir Şeyh Cemaleddin Medresesi kurulduğu görüşü temelsizdir.

25 Haziran 1797 tarihli padişah beratıyla Şeyh Cemaleddin Vakfı için Mehmed Emin Halife şeyh olarak atanmıştır. Burada Şeyh Cemaleddin olarak adı geçen kişi Cemaleddin Ferruh olmalıdır. Şeyh Cemaleddin Medresesi H. 987 / M. 1579/80 yılında işler durumdadır. Bu durumda 1580 yılından sonra başlangıcını bilmediğimiz bir tarih ile 1797 yılı arasında vakfin işlemez duruma geldiğini söyleyebiliriz. Belgedeki uzun süreden beri ifadesine bakarak iki yüz yıllık bir ara düşünülebilir. Ne Şeyh Cemaleddin Vakfı ifadesinde ne de yerine tayin edilen Mehmed Emin Halife için Mevleviliğe işaret edilen bir sıfat kullanılmaması da dikkate değer. Bimarhane Mescidi'ne imam atandığı 30 Mayıs 1804 tarihli padişah beratında yine Mevlevihane ifadesi yoktur. Ancak 25 Mart 1892 tarihinde Mustafa Nuri Dede'nin atandığı padişah beratında Şeyh Cemaleddin Mevlevihanesi diye söz edilir. Fakat Nuri Dede 20 Kasım 1912 tarihli yazısında, Çankırı mahkeme sicilinden 100 sene önce Şeyh Ahmed Mevlevi adına bir delailhanlık görevi beratı bulup bu görevleri tekrar üzerine aldırıldığını belirtiyor. Nuri Dede'nin sözünü ettiği, belgedeki ifadesiyle, "...Şeyh Cemaleddin nam azizin Taş Mescid demekle maruf zaviyesinde..." şerifhan olan Seyyid Şeyh Ahmed el-Mevlevi'nin öldüğünü belirten 26 Zilkade 1213 / 1 Mayıs 1799 tarihli kayıt olmalıdır.

1797 yılındaki atamada Mevleviliği belirten bir ifade olmamasına karşılık Çankırı Şeriye Siciline göre 1826 yılında Çankırı şehrindeki Mevlevihanenin meşihat ve mesnevihanlığına

getirilen Ali Dede sultana dua edecek, Mevlana'nın kitaplarını halka okuyup ayin yapacak, gelen geçen fukaraya hoş muamele edecektir. Bu tarih sözü edilen delailhanlık göreviyle uyumludur. Ancak 1826 yılındaki bu Mevlevihane'nin bina olarak Darülhadis veya Darülafiyeyi kullandığı konusu açık değildir. Belgeler itibarıyla Darülhadis ve Mevlevihanenin kesin ilişkisi Nuri Dede'nin Çankırı Mevlevihanesi'ne şeyh olarak atanmasıyla başlamıştır. Nuri Dede atanma tarihini 1887 olarak göstermekle beraber ilgili padişah beratı 25 Mart 1892 tarihlidir ve burada Şeyh Cemaleddin Mevlevihanesi adı geçer. 11 Eylül 1888 tarihli belgeden, Nuri Dede'nin 4 Şubat 1888 tarihinde Mevlevihane onarımı için istekte bulunduğu anlaşılması, atama tarihi olarak 1887 yılını doğruluyor. Nuri Dede'nin yerini aldığı Şeyh Osman'ın Mevlevi olup olmadığı da belirsizdir.

11 Eylül 1888 tarihli belgede Cemaleddin Vakfı ile Mevlevihane arasında ilişki olmadığı belirtilmesine karşılık, 11 Kasım 1899'da Şeyh Cemaleddin Medresesi vakfından 2000 kuruş gelirin mahkeme kararıyla Mevlevihane'ye alındığı anlaşılıyor. Artık şeyh kabul edilen Cemaleddin Ferruh Vakfının gelirleri ancak Nuri Dede ile beraber Mevleviler tarafından kullanılmaya başlandığına göre, 1826 yılında Ali Dede'nin atandığı Mevlevihane eğer Taş Mescit'teki ise bu Mevlevihane hangi gelirle idare edilmiştir? Bu soruya şimdilik bir yanıt veremiyoruz.

Mevlevihane

Nuri Dede'nin Konya'daki merkeze 20 Kasım 1912 günlü yazısında, 1887 yılında Çankırı Mevlevihânesi'ne tayin olduğunda binaların harap ve arsa hükmünde olduğunu, 54.454 kuruşluk onarım isteğini vilayet idare meclisinden geçirip İstanbul'a gittiğini ve belgelerini onaylatarak onarımı yaptırdığını belirtiyor. Masrafin 5.000 kuruşunu 2. Abdülhamit Han kendi parasından karşılamıştır. 1797 tarihli padişah beratındaki "...Şeyh Cemaleddin fevt olup yeri hali ve hıdmet-i lazimesi müddet-i vafireden berü mahlul ve muattal olmağın..." ifadesiyle Mehmed Emin Halife'nin atanması, burasının uzun yıllardır harap durumda olduğunu düşündürüyor. Nuri Dede'nin sözünü ettiği harap binalar Darülafiye kalıntısı ile kötü durumdaki Darülhadis binası mı idi? 1893 yılındaki bir onarım mıdır, yeni bina imali midir? Semahane, şeyh evi-derviş hücreleri, aşevi, ahır önceden vardı onarıldılar mı yeni mi yapıldılar? Eğer vardı harap durumda idilerse varlığından söz edilen Darülafiye / darüşşifa kalıntısı neredeydi?

Son şeyh Hasip Dede'nin 22 Aralık 1912 tarihli yazısındaki, "...inşası yığirmi seneyi tecavüz itmesiyle..." ifadesi bilerek kullanıldıysa, 1893 onarımının yeni inşaat olarak kabul edildiği anlaşılıyor. Çankırlı Astarlızade Mehmed Hilmi Efendi'nin (1878-1962) dergahın müceddeden tamir edildiğini söylemesi onarım değil yeni inşaat olduğunu gösteriyor.

Müceddeden ifadesi mevcut bir binayı yıkıp yeniden yapmak için de kullanılır. Dolayısıyla binalar yeni yapılmıştır fakat yerlerinde bina olup olmadığı konusu yine de kesinleşmiş olmuyor. Bir semahane, üç hücre ve bir şeyh dairesinden ibaret Mevlevihanenin 1892 yılında müceddeden tamir edildiği ifadesini yeniden yapma olarak anlamak gerekiyor. 11 Eylül 1888 tarihli belgeden şeyh Mustafa Nuri Dede'nin istediği inşaat bedelinin 54.000. kuruş olduğu ve bu tarihte henüz inşaaata başlanmadığı anlaşılıyor. Bu durumda yeni Mevlevihane yapımının 1889-1893 yılları arasında gerçekleştiğini kabul edebiliriz.

1893 yılı inşası ve henüz yayınlanmayan 1894 yılı onarım-inşası sonunda biçimlenen Mevlevihane bir avlu etrafındaki dört yapıdan meydana gelmiştir. Kabaca bir dikdörtgen alanın kuzeyinde 1235 tarihli Darülhadis/türbe, doğu kanadının güney ucunda Şeyh evi ve ziyaretçi odaları, batı kanadında derviş hücreleri ve ahır, güney kanatta bütünüyle çıkıntı teşkil eden sekizgen semahane, semahanenin hemen kuzey bitişiğinde şeyh evi ile birleşen aş evi ve ortada bir şadırvanlı havuz. Bu yapılar topluluğunun ana kapısı kuzey doğu köşede, Darülhadis'in doğu duvarı bitişiğindedir. İkinci bir kapı ise güney batı köşede semahane ile ahır arasındadır. Bütün bu yapılar inişi güneyden kuzeye doğru olan eğimli bir arazideki kayalık bir tepe üstüne kuruludur. Tepenin doğu ve kuzey yönlerdeki eğimi daha fazladır.

Şeyh Evi

Eldeki tek fotoğraftan evin kuzey ve doğu cepheleri görülebilmektedir. Eğimden dolayı evi düz bir alana oturtabilmek için doğu cephesi boyunca neredeyse bir kat yüksekliğinde bir moloz taş örgülü bir temel duvarı yapılarak doğudaki eğim tepe yüzeyi ile eşitlenmiş ve üstüne iki katlı ev oturtulmuştur. Fotoğrafta kuzey cephenin doğu yarısında alt katta yan yana dört, üst katta doğu uçta yan yana iki tane düşey dikdörtgen pencere yer alıyor. Planda bu ev haremlik ve ziyaretçi odaları olarak gösterildiğine göre üst kata şeyh evi alt kata ziyaretçi odaları diyebiliriz.

Aş Evi

Fotoğrafta görülmemektedir. Planda aş evi ve şeyh evi (haremlik) bir L oluşturmaktadır. Plandaki çatı çizimine bakılırsa aş evi de iki katlıdır. Ancak planda çatı eğimi kuzeye ve güneye doğru iken fotoğrafta semahane kapısının hemen önünde, plana göre aşevi olması gereken kısımdaki çatının eğimi doğu ve batı yönlerdedir.

Derviş Hücreleri ve Ahır

Avlunun batı kenarı boyunca, Darülhadis'in güney duvarından başlayıp semahanenin kuzey duvarı hizasına kadar uzanır. Burada kuzey kısmına tek katlı derviş hücreleri, güney kısmına da ahır yerleştirilmiştir. Fotoğrafa göre alt duvar Darülhadis'in batı duvarından 1 m kadar çıkıntılıdır. Ahırın olduğu bölümde bu alt duvar batıya doğru tekrar çıkma yapar. Üstteki derviş

odalarının olduğu kısımda iki köşede üçer pencerele birer çıkma yer alır. Planda bu çıkmalar görülmemektedir. Aradaki cephede de iki pencere görülyor. Yalnız ahırın batı cephesinde taşma yoktur.

Semahane

Semahane sekizgen planlıdır. Kazı ile çıkan sonuçlardan biri sekizgenin kuzey kenarının düz değil bir eyvan gibi çıkıntılı olmasıdır. Mevlevilikte son cemaat yeri olarak kullanılan ve başmaklık denilen bu giriş kısmından batıya doğru kuzey batı cephesi sağır, batı cephesinde altta büyük iki, üstte daha küçük iki tane, güney batı cephesinde cephenin doğu ucunda altta bir düşey dikdörtgen pencere yer alır. Hemen üstünde biraz daha büyük kadınlar kısmı kapısı ile kapının batısında küçük ve dar bir düşey dikdörtgen pencere vardır. Güney cephesi batı cephesine benzer. Altta iki tane büyük, üstte ise diğerinden farklı olarak üç tane küçük pencere yer alır. Güney doğu cephe tam anlaşılammaktadır. Batı cephesi ile eş olduğunu düşünebiliriz. İç mekan iç içe iki sekizgen halinde düzenlenmiştir. Semahanenin hem içten hem dıştan sekizgen olduğu tek örnek Çankırı'dır. Dıştan dikdörtgen içten sekizgen olan ise Galata (1859) ve Çorum (1878) Mevlevihaneleri'dir.

Onarım istekleri

Son şeyh Hasip Dede uzun süren yazışmalarla dergahı tamir ettirmeye çalışmış ancak savaş ortamında buna imkan bulunamamış, sonrasında da tekkeler kapatılmıştır. Bütün bu yazışmalar mevlevihanenin mimarisi hakkında bize son derece önemli bilgiler sağlamıştır. Elimizdeki tek plan da bu onarım keşiflerinden biri için hazırlanmıştır:

22 Aralık 1912 tarihli Çankırı Evkaf Müdürlüğü'ne yazısında Hasip Dede'ye göre inşasından beri yirmi yıldan fazla zaman geçen dergahın tamiri gecikirse, tamamen yıkılacaktır. 22 Ocak 1913 tarihinde Mevlevihane keşfinin gönderildiği, tamir edilmez ise yıkılabileceğini bildirilmiştir. 30 Temmuz 1913 tarihli belge ile Semahane mihrabı yanına minber isteğinden Mevlevihane Mescidi'nde Cuma kılınmadığı anlaşılıyor. 20 Aralık 1913 tarihli belgeye göre Mevlevihane henüz tamir edilmemiştir; ancak Semahane kiremitleri aktarılmıştır. 16 Şubat 1914 tarihli yazısına göre de Taş Mescit, Şeyh Evi ve semahanede kışın şiddetinden dolayı sıvalar düşmüş, semahane kapısının olduğu duvar kısmen yıkılmıştır.

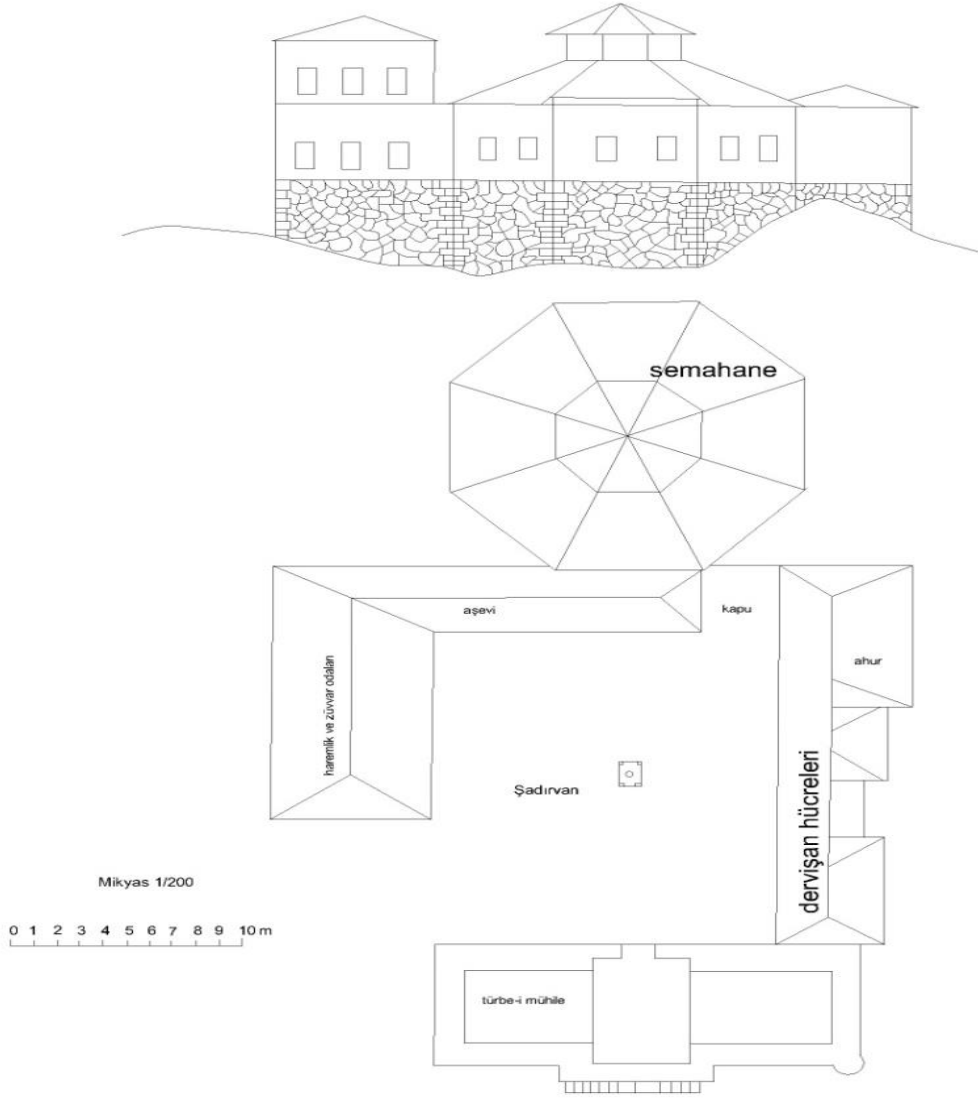
Yıkımı

Tekke ve zaviyelerin 1925 yılında kapatılmasından sonra 1931-1934 yıllarında şeyh evi Belediye tarafından yıktırılmıştır. Semahane enkazının satışa çıkarılması haberi bu süreçte Taş Mescit dışındaki diğer yapıların da ortadan kaldırıldığını gösteriyor.

ÇANKIRI MEVLEVİHANESİ - Tamir Keşif Krokisi
(MMA no. 69/10 ve 69 / 1 , 23 Kanun-ı evvel / 25 Aralık 1328 R. (1912 M) tarihli)

(I-I) cihetinde görülen cephedir

Kengeri- Kasabası Taş Mescid Mevlevihanesi

Çizim 4. Çankırı Mevlevihanesi 1912 (Tanrıkorur, 2000, Ç93; 18 Şubat 1911 tarihli 69/5 nu.lı belgenin eki).

Fotoğraf 1. Darüşşifa ve Mevlevihane Kazısı kazı sonu (2011)

Fotoğraf 2. Mevlevihane Şeyh Evi (Alman Kültür Merkezi Arşivi D-DAI-IST-KB 26.917).

Fotoğraf 3. Mevlevihanenin kuzey-batıdan görünüşü (Alman Kültür Merkezi Arşivi DDAI- IST-KB 26.916).

Fotoğraf 4. Semahane (Çankırı İl Kültür Müdürlüğü Arşivi) (Üçok, 1941, s. 122).